

38. Туников Н.М. Словарь древнерусских личных собственных имён // Записки Отделения рус. и славян. археологии имп. Русского археологического об-ва.—СПб., 1903.—Т. 6.—С. 86–914.

39. Харківський перепис р. 1660 // Записки Історично-Філологічного Відділу. Кн. XXI: Праці історичної секції / За ред. акад. М. Грушевського та проф. О. Грушевського. — Київ, 1928.

40. [Худаш М.Л.] Складні українські особові назви середини VII ст. (на матеріалі реєстру запорізького війська Богдана Хмельницького, складеного після Зборівського договору 1649 р.) // Питання історії української мови / Відп. ред. Л.Л. Гумецька.—К., 1970.—С. 158–175.

41. Центр генеалогических исследований. Интернет ресурс: <http://rosgenea.ru/>

42. Энциклопедический словарь / Изд. Ф.А. Брокгауз и И.А. Ефрон.—СПб., 1890–1907.—Т. I–LXXXII.

43. Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачёва и А.Ф. Журавлёва.—М., 1974–2011.—Вып. 1–37.

44. Holutjak–Hallick S.P.Jr. Dictionary of Ukrainian Surnames in the United States.—Georgia, 1994.

45. Radion S. Dictionary of Ukrainian surnames in Australia.—Winnipeg, 1996.

46. Rymut K. Nazwiska polaków. Słownik historyczno-etymologiczny.—Kraków, 1999–2001. Т. I–II.

47. Słownik gwar polskich.—Kraków, 1979–1996.—Т. I–V.

48. Russisches geographisches Namenbuch / Berg. von M. Vasmer.—Wiesbaden, 1962–1980.—Bd I–X.

49. wap.krasnayaogora.forum24.ru

Уляна Штанденко (Київ), науковий
співробітник Інституту української мови
НАН України, кандидат філологічних наук

Фонетичні та морфологічні особливості ад'єктивів у «Актах (протоколах) Полтавського полкового суду» другої пол. XVII – поч. XVIII ст.

Пам'ятка «Акти (протоколи) Полтавського полкового суду» є цінним матеріалом для лінгвістичного дослідження історії української мови, адже у ній відбито лексичні, фонетичні та морфологічні явища староукраїнської мови другої пол. XVII – поч. XVIII ст. На особливу увагу заслуговують прикметники староукраїнського періоду, які зафіксовані у досліджуваних текстах. Оригінал цієї пам'ятки зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського – Ш. Ф I 55 256 (Лаз. 39₁).

Тексти документів, наведених у «Актах (протоколах) Полтавського полкового суду» другої пол. XVII – поч. XVIII ст. відповідають стандартам тогочасного діловодства. Однак писарі, зберігаючи традицію оформлення документів та використовуючи вирази й термінологію, характерні для канцелярського стилю, у текстах масово фіксували також уснорозмовні елементи, які використовували позивачі у своєму мовленні. Тому у досліджуваній нами пам'ятці, саме через розповіді свідків про певні події до нашого часу дійшли численні фрагменти розмо-

внього характеру, що мають неабияку цінність для дослідження усіх мовних рівнів історії української мови. Аналізуючи мовні особливості цього документа, помічаємо велику кількість староукраїнських ад'єктивів другої пол. XVII – поч. XVIII ст., які у сучасній українській мові перейшли до складу архаїчної лексики, напр.: *менова(н)ни(ї)* «вищезгаданий», *тамошни(ї)* «місцевий», *спецификован(н)и(ї)* «докладно перелічений» (317 зв.), *уципливи(ї)* «образливий» (191), та ін. [2, 308], пор. також *каруновы(ї)* від *карунь* «вид тканини» [3 I, 360].

Цінним джерелом становлення та розвитку ад'єктивної системи є масово поширена у текстах досліджуваного періоду фонетична та морфологічна варіантність. У фонетиці досить послідовно відображені українські мовні особливості другої пол. XVII – поч. XVIII ст., а саме – паралельне вживання фонем /u/, /y/ та /i/. Ад'єктивні форми чол. р. залежно від м'якості чи твердості кінцевого приголосного основи у пам'ятках другої пол. XVII – поч. XVIII ст., виражалися за допомогою таких варіантів закінчень: **-ый / -ий / -ій**. У «Актах (протоколах) Полтавського полкового суду» найбільше виявлено прикметників з флексією **-ий**. Наприклад: *ку тому кармазинови(ї) жупанъ, ... поясъ срѣ (бр)ни(ї) и ко(н) полови(ї)*. *А еще Мелашцѣ, до(ч)цѣ своє(ї), w(т)казую ... жупанъ фале(н)дишовы(ї), и луку, що за Кра(с)ни(м) луго(м)* (131); *жупанъ на(р)пурови(ї) с потребами срѣброгла(в)ними, лишѣтви блаки(т)ниє кита(ї)чаниє, жупанъ червони(ї) атласовы(ї), трети(ї) зелени(ї) каруновы(ї)* (151); *стари(ї) Бѣле(н)ки(ї)* (217), *неслушни(ї) и на(м), гетманови, проти(в)ни(ї), неуважни(ї), самово(л)ни(ї) поступо(к)* (358), *злы(ї) учинокъ* (177), *двѣ колѣ мучны(х)* (309), *утя(ж)ливи(ї) жалъ* (171), *стари(х) люде(ї)* (171), *мо(ї) власни(ї) нѣ в чо(м) нѣкому не пенъни(ї) и не заведе(н)ни(ї)* (101) *за суму готовы(х) гроше(ї) сорокъ золотихъ* (101).

Як бачимо з вищенаведених прикладів, у досліджуваних текстах «Актив (протоколів) Полтавського полкового суду» прикметники твердої і м'якої відмін часто змішуються, тобто для цього періоду і на цій території характерне паралельне вживання прикметникових закінчень **-ий** та **-ый**. Важко сказати, чи тут перед нами чисто орфографічні варіанти флексій, чи йдеться про взаємовплив твердих і м'яких основ у живому мовленні.

Звернімо увагу, що у межах одного й того ж самого акту, в одних і тих же словах зафіксовано різні варіанти закінчень: *новозаняты(ї) крουνтъ* (174 зв.), *новозанятими быти* (175), або *асауль наш полковий полта(в)ски(ї)* (216), *асауль тебѣ полковий полта(в)ски(ї)* (216 зв.). Розмаїте та непослідовне використання графем /u/ та /y/ у староукраїнських текстах свідчить ще про несформованість правописної системи, про її нестабільність. Можливо писарі, незважаючи на давню сильну традицію письма, вже не розрізняли звуків /y/ та /u/ у закінченнях. Цей факт відбиває у писемних «Актах Полтавського полкового суду» таку важливу ознаку фонетичної системи української мови, як злиття етимологічних /y/ та /u/ в одному звукові передньо-середнього ряду, високо-середнього підняття /u/ [5, 417 – 418].

У давньоукраїнській мові задньоязикові *z, k, x*, зберігаючи традицію давнього письма, сполучалися з **-ы**. Однак у досліджуваній пам'ятці зустрічаємо вже велику кількість прикметників з основою на *z-, k-, x-*, які мають флексію **-ий**: *до кни(є) наши(х) м'ѣ (с)ки(х) по(л)тавски(х)* (113 зв.), *Палашиуєски(й)* (225 зв.), *Романъ Лози(н)ски(й)*, *писар м'ѣски(й) по(л)тавски(й)* (344), *W(x)та(й) л(ь)вовски(й)*, *Апо(с)то(л) мо(с)ко(в)ски(й)* (5 зв.), *руба(х) дв'ѣ же(н)ски(х) московски(х)* (295), *великобудя(н)ски(й)* (79), *жители стасовские* (337), *жите(л)ѣ староса(н)джаровские* (323) тощо. Іноді після основи прикметників на *к-* фіксуємо флексію **-ий**: *Иляшевскій кгрунтъ* (364 зв.), *священникъ нижемлинскій* (363), *писаръ полтавскій* (363а), *Тамлицкій* (363а зв.) тощо. Аналізуючи прикметникові закінчення, бачимо, що одні і ті самі слова мають флексію як **-ий**, так і **-й**, наприклад: *писа(р) м'ѣски(й)* (310), *писаръ м'ѣскій* (387), *писа(р) городови(й)* (143) та *писар городовій* (336). Можна припустити, що для писарів, які вели документацію, було природнім вживання пом'якшених приголосних. Сучасні лінгвогеографічні дані свідчать про те, що у діалектах Середньої Наддніпрянщини у північно-західній її частині досі зберігаються м'які задньоязикові.

Щодо прикметникових суфіксів *-ськ/-цьк*, то у досліджуваній період у їхній графіці не було відбито палаталізації приголосних */с/, /ц/*, напр.: *м'ѣски(й)*, *w(m)це(в)ски(й)*, *во(й)скови(й)*, *по(л)тавски(й)* тощо. На матеріалі інших лексем можна припустити, що консонанти */с/, /ц/* були м'якими (пор.: *с'ѣножа(т)* (50), *в Диканц'ѣ* (49 зв.), *на рец'ѣ* (50) та багато інших), однак графіка другої пол. XVII – поч. XVIII ст. у прикметникових суфіксах цього не відображає. Сьогодні у сучасній українській мові фонетична риса (тверді приголосні *-с/-ц* у суфіксах) побутує у покутсько-буковинських, наддністрянських та деяких карпатських говірках [1, 75].

У Полтавських актах зафіксовано також короткі форми ряду присвійних прикметників чол. роду, які в наз.-знах. відм. одн. мають нульове закінчення і зберігають суфікс **-ов**: *запись Трохимо(в)* (83 зв.), *в домъ небо(ж)чико(в)* *Проце(н)ко(в)* (94), *Запись Миха(й)ло(в) Цига(н)чуко(в)* (84), *Запись Назаро(в) Пра(н)нико(в)* (86 зв.), *Запись птна Ѳеодоровъ Жученьковъ* (235).

Зрідка у досліджуваних актах засвідчено присвійні прикметники наз. відм. одн. середн. роду, які зберігають давню нечленну форму на **-о**: *Постановенє птна Стефаново* (85 зв.), *проценє Иваново Кипрово* (91 зв.), *вызна(н)є Семеново Римарово* (99 зв.) та ін. Спорадично репрезентоване у досліджуваних текстах використання закінчення **-ов** у О. в. прикметників жін. роду, напр.: *руков власнов* (369 зв.).

Мова досліджуваних текстів зазначеного періоду послідовно успадкувала від спільнохіднослов'янського періоду прикметникові форми сер. р. на **-оє (-еє)** (зрідка **-еє**): *коло третєє весняноє, четвер(р)тоє ступноє* і *валило перед(д)неє* (309), пор. також у *Савихи старое Переяславчихи* (283 зв.) або *Справа жите(л)ки гужуля(н)скоє* (292).

Поширеним явищем у досліджуваній період було використання членними прикметниками жін. роду нестягнених закінчень **-ая**: *Ганьна Добром'ѣрская* (85 зв.), *ка(н)д'ѣ (й)ка м'ѣ (д)ная* (295), *ш(ь)капа вороная* (131), *курта фале(н)дишювая*,

... *ка(р)мазиновая* (131), *четвертая яловая* (59 зв.) *леваду Юрковскую* (309) тощо. Короткі стягнені форми прикметників у пам'ятках другої пол. XVII – поч. XVIII ст. трапляються рідко: *рука власна* (87), *w(m) мала и до велика* (101).

Подекуди вживаються короткі форми пасивних дієприкметників у присудковій функції: *а за виступо(к) сво(й) кара(н) былъ* (338 зв.), *[хуто(р)], якъ са(м) в собѣ е(ст) wбци(р)клова(н)* (223 зв.).

Закінчення *-ой*, яке починаючи з XVIII ст. зрідка зустрічаємо в «Актах (протоколах) Полтавського полкового суду», напр.: *з волѣ нашої доброй* (314 а), *в(ъ) Малоросси(й)ско(й) нашо(й) w(m)чизнѣ* (358), *при то(й) доброво(л)ной продажи* (323), *в пе(р)шо(й) лю(б)вѣ сусѣ (д)ско(й) жити* (204), *на ви(ш)шо(й) греблѣ староса(н)джаро(в)ско(й)* (352) та ін., очевидно, є відображенням впливу російської мови.

Бачимо, що наявність фонетичної та морфологічної варіативності в системі прикметників досліджуваного періоду свідчить про те, що вона не була остаточно усталеною. Формування ад'єктивних флексій староукраїнської мови в «Актах (протоколах) Полтавського полкового суду» другої пол. XVII – поч. XVIII ст. ще не було до кінця завершено, оскільки система прикметникової словозміни перебувала на стадії свого становлення.

Література

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. – К.: Вища школа, 1980.
2. Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України) / Підгот. до вид. В.А. Передрієнко. – К.: Наукова думка, 1976. – 416 с.
3. Є. Тимченко. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст. – Київ – Нью-Йорк, 2003. У 2 т. – 512 с.
4. Історична граматики української мови. – К., 1980.
5. Сарікова І.М. Прикметникова парадигма в актовій мові Середньої Наддніпрянщини XVII – XVIII ст. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Збірник наукових праць. – Київ, 2010. – Вип. 19. – С. 416 – 420.
6. Чепіга І.П. Народнорозмовні елементи у мові українських ділових текстів XVI – першої половини XVII ст. // Мовознавство, 1992. – № 6. – С. 3–11.

Джерела

Акти – Акти (протоколи) Полтавського міського суду другої пол. XVII – поч. XVIII ст. / Зберігаються в Інституті рукопису НБУ ім. В.Вернадського / Шифр Ф І 55 256 (Лаз. 39₁).

Ганна Воронич (Київ), старший науковий співробітник Інституту української мови НАН України, кандидат філологічних наук

Четья Мінея 1489 р.: особливості перекладу

Уже найдавніші наші книги презентують взаємодію системи конфесійної старослов'янської мови з давньоруською літературною й живим мовленням східних слов'ян, а до кінця XI ст. цілком сформувалася її давньокиївська редакція [3].